

Судова практика і проблеми
вдосконалення законодавства**Г.Г. Харченко,***доцент кафедри цивільного
права Київського національ-
ного університету
імені Тараса Шевченка,
доцент, кандидат
юридичних наук***S u m m a r y**

The article deals with complicated issues of the proprietary interest protection in the civil law of Ukraine. After completing analysis, the author mentions that proprietary interest as an autonomous object of protection in the civil law has a property character, likewise the proprietary rights. Unlike the subjective right, it is not combined with the content of proprietary rights, and thus, is striving to predominant over the property, which has presumptive character as regards reality. He ascertains that, as of today, the methods of civil rights and interests protection are not differentiated at the regulatory level, entailing absence of the common point among lawyers and scientists on which ways of protection, as specified, in particular, in the Civil Code of Ukraine, can be used to protect civil and proprietary interests including

**Речовий інтерес як об'єкт захисту
в цивільному праві України**

Питання захисту цивільного інтересу, не поєднаного із суб'єктивним правом особи, навряд чи можна вважати другорядним для цивілістичної науки. За своєю складністю воно нічим не поступається питанню захисту цивільного права, а за деякими аспектами потребує навіть більшої уваги. Отже, не випадково, що у цивільному праві воно здавна перебувало і перебуває у полі зору таких відомих учених-правознавців, як Р. Ієрінг, О. С. Іоффе, Д. М. Чечот, І. В. Венедіктова, Р. А. Майданик, У. Маттеї, Є. О. Крашенінников та ін. Однак питання захисту охоронюваного законом інтересу в цивільному праві вони досліджували переважно узагальнено і без прив'язки до конкретних різновидів цивільних інтересів.

Інтерес у цивільному праві, так само як і суб'єктивне право, може бути різного характеру. Коли в його основі є прагнення до панування над майном, ми його характеризуємо як майновий, а отже, за аналогією до ч. 2 ст. 190 ЦК, і як речовий одночасно

Метою цієї статті є висвітлення складних питань і особливостей захисту в цивільному праві України речового інтересу як самостійного об'єкта такого захисту та визначення способів, якими останній може бути захищено.

Згідно зі статтями 3, 15 чинного Цивільного кодексу України (за станом на 25 листопада 2014 р.; далі — ЦК) у цивільному праві можливим є визнання захисту двох об'єктів — цивільного права та інтересу. Інтерес у цивільному праві, так само як і суб'єктивне право, може бути різного характеру. Коли в його основі є прагнення до панування над майном, ми його характеризуємо як майновий, а отже, за аналогією до ч. 2 ст. 190 ЦК, і як речовий одночасно. Захист такого інтересу ускладнений специфікою самого об'єкта, який імовірно може підлягати захисту. Зрозуміло, що протягом життя у людини, а через неї й у інших учасників цивільних відносин (юридичних осіб, держави тощо), може з'являтися безліч різноманітних речових інтересів, проте не всі вони обов'язково підлягають правовому захисту. На відміну від суб'єктивного речового права, факт наявності якого в особи вже означає для неї можливість захисту його у разі порушення або навіть реальної загрози такого, речовий інтерес не

захищається лише за фактом того, що він у особи існує. Особа, зазначав Д.М. Чечот, яка перебувала на утриманні померлого спадкодавця менше року, можливо й буде претендувати на спадщину, однак її інтерес позбавлений юридичної природи, оскільки він не створює жодних передумов для виникнення суб'єктивних спадкових прав та

Якщо між речовим інтересом щодо панування над майном та конкретним речовим правом іншої особи на те ж саме майно виникає протиріччя, інтерес захисту не підлягає

обов'язків. Тобто він має виключно соціальний характер, однак не кожний соціальний інтерес, вказував правознавець, має юридичний характер. Не виключено, продовжував Д.М. Чечот, що законодавець може змінити порядок спадкування утриманців, і вказаний соціальний інтерес утриманця зможе набутися юридичного характеру. Отож, з цього робився висновок, що юридичний інтерес виникає на базі соціального інтересу і відповідної норми об'єктивного права. Норма права конкретизує соціальний інтерес, визначаючи ті суб'єктивні права та обов'язки, що може набутися заінтересована особа¹.

Маючи речовий інтерес, особа об'єктивно прагне інтегрувати його у зміст відповідного суб'єктивного права на майно, хоча б тому, що набутий нею правовий статус носія речового права надає останній значно більше правових гарантій порівняно з попереднім станом. Крім того, потенційно можливе панування над майном, що відповідає юридично захищеному речовому інтересу, підвищується до рівня остаточно закріпленого, з відповідним посиленням захисту того інтересу, що втілено у зміст суб'єктивного речового права, порівняно з тим інтересом, що існує самостійно. Якщо між речовим інтересом щодо панування над майном та конкретним речовим правом іншої особи на те ж саме майно виникає протиріччя, інтерес захисту не підлягає. Такий висновок слідує, зокрема, з ч. 3 ст. 16 ЦК, що дає право суду відмовити у захисті цивільного інтересу, застосовуючи за аналогією закону норму ч. 2 ст. 13 ЦК. Остання передбачає обов'язок утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб.

Дію цього загального правила можна простежити й у матеріалах судової практики. Так, у

рішенні колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 жовтня 2008 р. у справі № 6-14073св08 зазначено, що особа, яка офіційно зареєстрована у житловому будинку, не будучи його власником, самочинно, без згоди самих власників, вирішила провести капітальний ремонт його частини, для чого закупила будівельні матеріали, вставила металеві двері, частково демонтувала покрівлю та перекрила її. Після демонтажу всього цього одним із власників будинку вона звернулася

до суду з позовом про відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди. Проаналізувавши матеріали справи, Верховний Суд України дійшов висновку, що оскільки своїми діями із проведення ремонту будинку особа порушила право власника на користування майном і між інтересом позивача та правом власності відповідача виникло протиріччя, то інтерес останнього захищатися не може.

На сьогодні на нормативному рівні, на жаль, немає чіткого розмежування способів захисту правоохоронюваного цивільного інтересу та суб'єктивного права. Стаття 16 ЦК надає лише загальний перелік таких способів, не конкретизуючи, які способи захисту можуть, а які не можуть бути використані для захисту цивільного інтересу

Таким чином, можемо констатувати, що відповідно до положень цивільного законодавства України речовий інтерес особи у разі, якщо його реалізація порушує речове право іншої особи, не може бути кваліфікований як такий, що підлягає захисту як охоронюваний законом інтерес.

Також зазначимо, що серед проблем, пов'язаних із захистом речового інтересу в цивільному праві, на сьогодні на нормативному рівні, на жаль, немає чіткого розмежування способів захисту правоохоронюваного цивільного інтересу та суб'єктивного права. Стаття 16 ЦК надає лише загальний перелік таких способів, не конкретизуючи, які способи захисту можуть, а які не можуть бути використані для захисту цивільного інтересу. Як наслідок, зауважує І.В. Венедіктова, суди неоднозначно підходять до застосування переліку способів захисту охоронюваних законом інтересів судом у ст. 16 ЦК².

Цієї законодавчої проблематики в рішенні від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень

¹ Див.: Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты. — Л., 1968. — С. 35—36.

² Див.: Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 / І.В. Венедіктова; КНУ ім. Тараса Шевченка. — К., 2013. — С. 21.

частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) № 1-10/2004 частково торкнувся і Конституційний Суд України. На його думку, у цивільному законодавстві, а саме у ЦК (ст. 16), прописані, зокрема, такі способи захисту інтересів, як: визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Такий перелік способів захисту інтересів у ЦК, зауважив Конституційний Суд України, не є вичерпним, оскільки ст. 16 ЦК містить ще й припис про те, що «суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом».

Такий спосіб, як відновлення становища, яке існувало до порушення, є комплексним, тобто він може бути використаний для захисту як цивільного (речового) права, так і цивільного (речового) інтересу як самостійного об'єкта захисту, що перебуває за межами суб'єктивного права

Враховуючи те, що серед указаних способів захисту інтересу Конституційний Суд України не зазначив такий спосіб як визнання права, то це, можливо, повинно наштовхнути нас на думку, що у своєму рішенні суд перераховує лише способи захисту такого інтересу, який перебуває виключно у логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто — виходить за межі останніх. Однак аналіз перерахованих способів показує, що такий висновок може бути, принаймні, спірним.

Посильну допомогу в розмежуванні способів захисту речового права та речового інтересу може надати ст. 6 Цивільного кодексу УРСР 1963 р. (далі — ЦК 1963 р.), де, на відміну від ст. 16 ЦК, законодавець зазначив лише способи захисту цивільних прав, якими, зокрема, визнавались: визнання цих прав; відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, які порушують право; присудження до виконання обов'язку в натурі; компенсація моральної шкоди; припинення або

зміни правовідношення; стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків, а у випадках, передбачених законом або договором, — неустойки (штрафу, пені), а також іншими засобами, передбаченими законом.

Порівнявши ці способи з тими, які визначені у ст. 16 ЦК, можна побачити, що такий спосіб захисту цивільного права як відновлення становища, яке існувало до порушення права, у чинному ЦК було замінено на інший — відновлення становища, яке існувало до порушення. Зміни у назві способу не випадкові, а закономірні, в контексті того, що за чинним цивільним законодавством України захисту можуть підлягати не лише цивільні права, а й інтереси. Логіка цих змін вказує, що такий спосіб, як відновлення становища, яке існувало до порушення, є комплексним, тобто він може бути використаний для захисту як цивільного (речового) права, так і цивільного (речового) інтересу як самостійного об'єкта захисту, що перебуває за межами суб'єктивного права.

До комплексних належить й інший спосіб — визнання правочину недійсним. Право на такий висновок дає ч. 3 ст. 215 ЦК, в якій зазначено, що за умови, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або *інша заінтересована особа* заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). До того ж, у ч. 5 ст. 216 ЦК також вказується, що вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою *заінтересованою особою*.

Якщо одностороння відмова від правовідношення чи його одностороння зміна передбачені у договорі або законом, то має йтися про відповідне суб'єктивне право особи, через реалізацію якого вона може досягти жаданого результату — припинити чи змінити правовідношення. Без такого суб'єктивного права одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається

У судовій практиці можна знайти конкретні приклади, коли через визнання правочину недійсним захищались речові (майнові) інтереси заінтересованих осіб, що не були сторонами такого правочину. Приміром, іпотечний договір, що укладено між позивачем та відповідачем, суд визнав недійсним через порушення при його укладенні інтересів неповнолітніх дітей, які проживали та були зареєстровані в квартирі (предмет

договору) під час вчинення означеного правочину без дозволу органу опіки та піклування³.

Серед інших способів захисту інтересів, указаних Конституційним Судом України у зазначеному його рішенні, містяться, зокрема, зміна правовідношення та припинення правовідношення. Ці способи у ст. 6 ЦК 1963 р. визначені як способи захисту цивільних прав. Закономірно виникає питання, якою мірою вони можуть бути використані для захисту цивільного, у тому числі й речового, інтересу?

Із ст. 525 ЦК, приміром, можна зробити висновок, що одностороння відмова від зобов'язання чи його одностороння зміна можливі, якщо це встановлено договором або законом. Відповідно до ст. 11 ЦК цивільні права учасники цивільних відносин можуть набувати і за договором, і безпосередньо з актів органів державної влади. Отже, якщо одностороння відмова від правовідношення чи його одностороння зміна передбачені у договорі або законом, то має йтися про відповідне суб'єктивне право особи, через реалізацію якого вона може досягти жаданого результату — припинити чи змінити правовідношення. Без такого суб'єктивного права одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається. Крім того, відповідно до приписів статей 610—611 ЦК зміна умов зобов'язання є правовим наслідком невиконання або неналежного виконання умов, визначених змістом зобов'язання, інакше кажучи, порушення суб'єктивного права.

У практиці відомі випадки, коли в договорі сторони прописують можливість одностороннього його розірвання однією з сторін із зачасним попередженням про це другої сторони. Прикладом іншого роду таких випадків може бути ч. 1 ст. 665 ЦК, де вказано, що у разі відмови продавця передати проданий товар, покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу. Припинення, звичайно, може стосуватися не лише зобов'язальних, а й речових правовідносин також. Через відмову, наприклад, можуть бути припинені відносини власності на підставі ст. 347 ЦК, для чого власнику і надається відповідне суб'єктивне право.

У контексті суб'єктивного права, а не правоохоронюваного інтересу, вважаємо правильним інтерпретувати й зміст ст. 652 ЦК, де на вимогу

будь-якої зі сторін договору передбачена можливість розірвати або змінити укладений договір через суд, у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору. Варто звернути увагу, що тут заінтересованими особами не можуть бути, як у випадку з визнанням правочину недійсним, особи, що не брали участі в його укладенні. Відповідно до приписів ст. 652 ЦК ними можуть бути лише сторони договору, а не учасники цих договірних відносин.

Правоохоронюваний інтерес, на відміну від суб'єктивного цивільного права, не існує у системі «правоохоронюваний інтерес — обов'язок»

Сумніви виникають і щодо можливості використання для захисту цивільного інтересу такого способу, як примусове виконання обов'язку в натурі. У своєму рішенні Конституційний Суд України звернув увагу, що відмінність між суб'єктивним правом та правоохоронюваним інтересом у користуванні матеріальним або нематеріальним благом полягає, зокрема, в тому, що благо, до якого має інтерес особа, не передбачає можливості вимагати певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки⁴. Тобто правоохоронюваний інтерес, на відміну від суб'єктивного цивільного права, не існує у системі «правоохоронюваний інтерес — обов'язок».

У способах захисту правоохоронюваного інтересу не можна погодитись також з позицією Конституційного Суду України стосовно можливості захисту інтересу позовом щодо припинення дії, яка порушує право, оскільки об'єкт захисту такого способу вже визначений у його назві.

У правовій літературі висловлено думку, що відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди слід відносити до способів захисту не цивільного права, а інтересу. Такої позиції дотримується, зокрема, У. Маттеї. Відшкодування збитків, стверджує він, по суті не може вважатися охороною права, а є компенсацією втраченого⁵. На його думку, відшкодування збитків відноситься до категорії таких засобів захисту, які охороняють інтерес, але не суб'єктивне право⁶. Російський учений Є. О. Крашенін-

⁴ Див.: У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) : Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 18-пн/2004, справа № 1-10/2004. — С. 7. / <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9874>

⁵ Див.: Маттеї У., Суханов Е. А. Основные положения права собственности. — М., 1999. — С. 39.

⁶ Див.: Там само. — С. 259.

³ Див.: Напр., ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 квітня 2013 р. у справі № 6-5049св13. / <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31130437>

ніков пояснює, що, задовольняючи вимогу про відшкодування шкоди, завданої внаслідок протиправного знищення майна, суд захищає не право власності, якого у позивача вже немає, та не здійснювану ним деліктну вимогу, а охоронюваний законом інтерес колишнього власника у відновленні свого майнового становища⁷. Солідарний із такою думкою й О.П. Сергєєв, вказуючи, що коли річ загинула, а отже, припинилось право власності на неї, засоби захисту вже спрямовані не на захист права власності, а на захист майнових інтересів власника⁸. Цю точку зору підтримує й І.В. Венедіктова, зазначаючи, що об'єктом захисту в цьому випадку виступають охоронювані законом інтереси⁹.

З такою позицією науковців, на нашу думку, беззастережно погоджуватися не можна. У своїх висновках маємо дотримуватися того причинно-наслідкового зв'язку, за яким у цивільному праві відбувається притягнення винної особи до цивільно-правової відповідальності.

Після скоєння правопорушення, а воно теж припинилось одразу після знищення майна, будь-який інший правоохоронюваний інтерес колишнього власника правопорушник не порушував, а тому з правової точки зору прив'язувати відшкодування завданої матеріальної шкоди до захисту нібито порушеного правоохоронюваного інтересу некоректно

Відшкодування завданої матеріальної шкоди — це санкція, що покладається на правопорушника. Санкція є наслідком вчиненого раніше особою правопорушення. Правопорушення, у разі протиправного знищення майна власника, було скоєно щодо права власності, а не якогось іншого правоохоронюваного інтересу. І хоча після знищення майна право власності припиняється, проте питання щодо відшкодування завданої матеріальної шкоди все ж таки виникає через порушення суб'єктивного цивільного права, а не законного інтересу, про що стверджують деякі науковці.

У своєму баченні враховуємо те, що після скоєння правопорушення, а воно теж припинилось одразу після знищення майна, будь-який інший правоохоронюваний інтерес колишнього

власника правопорушник не порушував, а тому з правової точки зору прив'язувати відшкодування завданої матеріальної шкоди до захисту нібито порушеного правоохоронюваного інтересу некоректно.

Окрім відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди, Конституційний Суд України до способів захисту правоохоронюваного цивільного інтересу долучив також і відшкодування моральної шкоди

Таким чином, притягнення у цій ситуації правопорушника до цивільно-правової відповідальності у вигляді відшкодування завданої ним власнику матеріальної шкоди є звичайною реакцією держави на порушення права власності, тобто того його інтересу, що ґрунтується на відповідному речовому праві власника на річ, а не порушення інтересу як самостійного об'єкта захисту, який імовірно міг виникнути у вже колишнього власника після припинення його права власності на знищене майно. Для посилення аргументації та-

кож варто послатися й на правову позицію законодавця щодо цього питання. У ст. 22 ЦК передбачено, що право особи на відшкодування завданих їй збитків виникає у неї через порушення її цивільного права, а не інтересу.

Окрім відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди, Конституційний Суд України до способів захисту правоохоронюваного цивільного інтересу долучив також і відшкодування моральної шкоди. Такий крок також мав би бути пояснений судом, зокрема в контексті того, що згідно з ч. 1 ст. 23 ЦК особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

Серед способів захисту цивільного інтересу, якими може здійснюватися захист речових інтересів, окрім визначених вище, є й визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Цей спосіб, так само як і визнання правочину недійсним та відновлення становища, яке існувало до порушення, належить до комплексних. Стаття 21 ЦК передбачає можливість визнання судом незаконними та скасування актів суб'єктів владних повноважень у разі, якщо вони суперечать актам цивільного законодавства і порушують цивільні права або інтереси.

З аналізу положень гл. 3 ЦК «Захист цивільних прав та інтересів» можна побачити, що деякі

⁷ Див.: Крашенинников Е.А. Давность притязаний // Очерки по торговому праву : сб. науч. тр. / Под ред. Е.А. Крашенинникова. — Ярославль, 2003. — Вып. 10. — С. 6.

⁸ Див.: Гражданское право / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. — М., 2005. — Т. 1. — С. 550.

⁹ Див.: Венедіктова І.В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві. — Х., 2011. — С. 209—210.

її норми прописані саме як способи захисту цивільних прав, а не інтересів. Такою, зокрема, є норма ст. 18 ЦК «Захист цивільних прав нотаріусом». У ній зазначено, що нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Між іншим, у правовій літературі часто зауважувалося, що нотаріус може здійснювати захист не тільки цивільних прав, а й інтересу, а також, що, посвідчуючи договори, заповіти, довіреності, вживаючи заходів до охорони спадкового майна, посвідчуючи факт, що фізична особа є живою, даючи роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультацій правового характеру тощо, нотаріус тим самим охороняє і захищає інтереси осіб¹⁰.

Окрім судового порядку, речові інтереси можуть бути захищені й в адміністративному порядку через діяльність інших, не судових, органів державної влади. Варто, приміром, згадати про діяльність Апеляційної палати Державної служби інтелектуальної власності України, що уповноважена розглядати заперечення проти рішень Державної служби інтелектуальної власності України щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності та заяв щодо визнання знака добре відомим в Україні¹¹; про діяльність Антимонопольного комітету України як органу оскарження, до якого учасники цивільних відносин мають право згідно із Законом від 10 квітня 2014 р. № 1197-VII «Про здійснення державних закупівель» (за станом на 25 листопада 2014 р.) звернутися з метою захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів з приводу рішення, дії чи бездіяльності

замовника, генерального замовника, що суперечать законодавству у сфері державних закупівель і внаслідок яких порушено право чи законні інтереси такої особи тощо.

Речовий інтерес як самостійний об'єкт захисту в цивільному праві має, так само як і речові права, майновий характер. Він не поєднаний зі змістом речових прав, а тому, на відміну від суб'єктивного права, є лише прагненням до панування над майном, що має імовірний по відношенню до реальної дійсності характер

Перелік способів захисту речового інтересу можна було б продовжувати й далі. Законодавство щодо цього сприятливе для учасників цивільних відносин. Однак, оцінюючи чіткість та ясність змісту правових норм і головним чином норм ЦК щодо захисту цивільних прав та інтересів, вбачаємо доцільним сформулювати наступні висновки проведеного аналізу.

Речовий інтерес як самостійний об'єкт захисту в цивільному праві має, так само як і речові права, майновий характер. Він не поєднаний зі змістом речових прав, а тому, на відміну від суб'єктивного права, є лише прагненням до панування над майном, що має імовірний по відношенню до реальної дійсності характер. На нашу думку, існує необхідність розмежування у гл. 3 ЦК способів захисту цивільних прав та інтересів. У кодексі необхідно чітко прописати, які способи є способами захисту виключно цивільних прав, а які — цивільних інтересів (таких способів у гл. 3 ЦК не передбачено). Також слід окремо зазначити про ті способи, які мають комплексний характер і можуть використовуватися щодо обох об'єктів цивільно-правового захисту. Ми вважаємо, що такий підхід законодавця якщо й не покладе край науковим спорам — як і чим можуть бути захищені цивільні права та інтереси, то, принаймні, удосконалив цивільне законодавство і зробить зрозумілішим у його прикладному значенні.

¹⁰ Див.: Напр., Венедіктова І.В. Зазнач. праця. — С. 215.

¹¹ Див.: Про затвердження Регламенту Апеляційної палати Державного департаменту інтелектуальної власності : Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.09.2003 № 622, затверджено в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2003 р. за № 877/8198 : за станом на 25 листопада 2014 р. / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0877-03>